

6 Speciale onderwerpen

6.1 Geluk en Economie

Geluksmetingen laten zien dat voorbij een bepaald inkomensniveau mensen nauwelijks gelukkiger worden als hun inkomen stijgt. Deze interessante bevinding moet, volgens sommige economen, gevolgen hebben voor de manier waarop met het begrip welvaart in economische analyses wordt omgegaan. In plaats van absoluut inkomen zou de nadruk veel meer op relatief inkomen moeten liggen. Ook zou meer rekening moeten worden gehouden met het feit dat mensen systematische beoordelingsfouten maken. Het kan natuurlijk ook zijn dat mensen naar andere zaken streven dan geluk alleen. Daar komt bij dat er kritiek is op de mogelijkheid om geluk betrouwbaar genoeg te meten. Al met al is er nog veel theoretisch en empirisch onderzoek nodig voordat de implicaties van het geluksonderzoek voor de analyse van economisch beleid voldoende duidelijk zijn.

6.1.1 Inleiding

De afgelopen jaren is de aandacht voor geluk of subjectief welzijn²⁷ sterk toegenomen. Een groeiend aantal artikelen, boeken en congressen met ‘geluk’ als centraal thema, zijn hiervan de meest zichtbare uitdrukking. Ook economen houden zich steeds meer met ‘geluk’ bezig. En langzamerhand zien we ook dat ‘geluk’ een plaats op de beleidsagenda weet te veroveren. Afgezien van Bhutan, waar de ontwikkeling van het bruto nationaal geluk al een aantal jaren richtinggevend is voor het beleid, mogen in dit verband Groot-Brittannië en, in mindere mate, Australië als voorlopers worden aangemerkt.

De aandacht voor geluk heeft onder andere met twee factoren te maken. Allereerst is er de onder geluksonderzoekers breed gedeelde overtuiging dat de mate waarin een individu gelukkig is, meetbaar is. De tweede factor is de opvallende uitkomst van die meting. Het blijkt dat voorbij een bepaald inkomensniveau de mens nauwelijks nog gelukkiger wordt. De in het internationale debat misschien wel meest prominente ‘gelukseconoom’, de Brit Richard Layard, verwoordt het als volgt: ‘... hoewel we in het Westen al tientallen jaren gestaag rijker worden, zijn we geen spat gelukkiger geworden’.²⁸ Deze bevinding wordt ook wel aangeduid als de Easterlin paradox.²⁹

Deze constatering roepen de vraag op naar de gevolgen voor de economiebeoefening en voor het economische beleid. Als economische groei niet of nauwelijks gelukkiger maakt, zou de economische wetenschap zich daar dan mee bezig moeten houden? Moet het beleid zich ook niet meer gaan richten op zaken waarvan wel mag worden aangenomen dat ze bijdragen aan het

²⁷ De termen geluk en (subjectief) welzijn hebben in deze paragraaf dezelfde betekenis.

²⁸ Richard Layard, *Waarom zijn we niet gelukkig?*, Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2004, blz. 13.

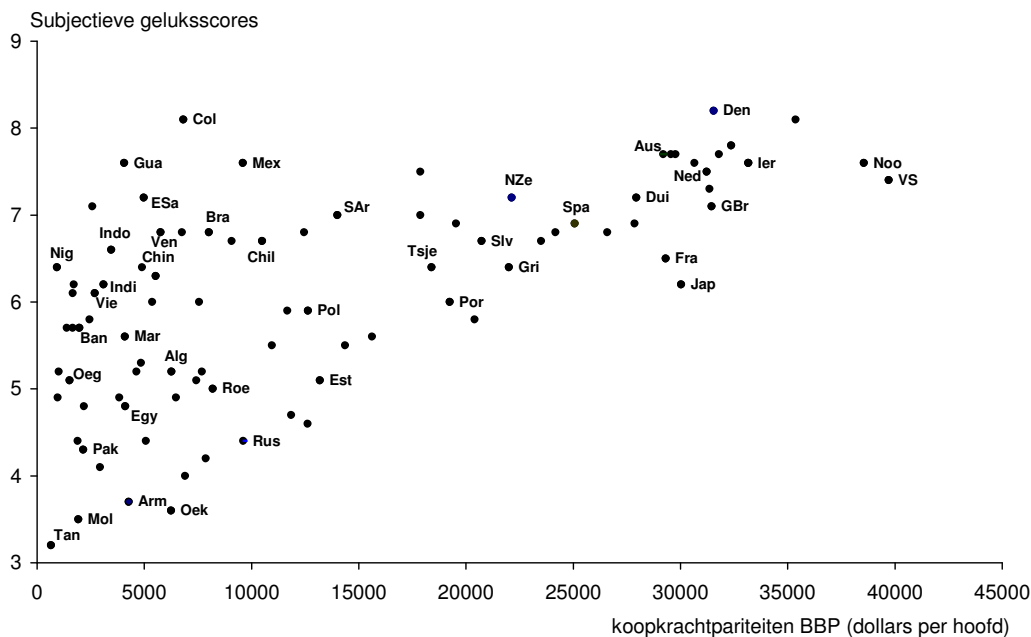
²⁹ Richard Easterlin, Does economic growth improve the human lot?: Some empirical evidence, in P.A. David en W.R. Levin (eds), *Nations and households in economic growth*, Stanford University Press, blz. 98-125, 1974.

geluk van de burgers? In deze paragraaf staan deze en verwante vragen centraal. Doel is om een aantal belangrijke bevindingen van het onderzoek naar de relatie geluk en economische welvaart kort te bespreken en te evalueren.

6.1.2 Geluk en inkomen: enige uitkomsten van empirisch onderzoek

Figuur 6.1 geeft voor een groot aantal landen, het verband weer tussen het gemiddelde geluk in een land en het gemiddelde inkomen.

Figuur 6.1 Geluk en inkomen per hoofd: landenverschillen³⁰

Wat laat de figuur zien?

- Het verband tussen inkomen en geluk blijkt positief: hoe hoger het inkomen des te hoger *grosso modo* de gemiddelde score op de subjectieve gelukss ladder.³¹
- Geluk neemt niet evenredig toe met het inkomen. De geluksscore die bij een inkomen van, zeg, 30.000 dollar hoort, is niet tweemaal zo groot als de geluksscore bij 15.000 dollar.
- De figuur laat opvallende verschillen tussen landen zien die niet ‘verklaard’ kunnen worden uit verschillen in inkomens. Vooral de landen van Zuid- en Midden-Amerika scoren aanzienlijk hoger dan op grond van hun inkomen zou mogen worden verwacht. Daarentegen scoren Rusland en de andere landen die tot het voormalige Oostblok behoren opvallend laag. Mogelijk

³⁰ Bron: Ruut Veenhoven, World database of happiness, Distributional findings in nations, Erasmus University Rotterdam, Available at: www.worlddatabaseofhappiness.eur.nl, 2007; en World Development Report 2006, Wereldbank, Washington.

³¹ In recent mondiaal onderzoek vindt Deaton eenzelfde positief verband. zie Angus Deaton, ‘Income, aging, health and wellbeing around the world: Evidence from the Gallup World Poll. NBER=paper, juli 2007.

spelen culturele verschillen een rol.³² De lage scores van de voormalige Oostbloklanden passen overigens ook in het beeld dat grote onzekerheid een belangrijke oorzaak van een afnemend geluksgevoel kan zijn.

Behalve de vraag in welke mate de geluksscores tussen landen verschillen, is ook de vraag interessant in welke mate het gemiddelde geluk door de tijd binnen een land verandert. Tabel 6.1 geeft hiervan een indruk voor 14 rijke landen. De tabel geeft de trendmatige verandering weer in de gemiddelde geluksscores voor de periode 1973-2004. Opvallend is dat de gemiddelde jaarlijkse veranderingen buitengewoon klein zijn. De (achterliggende) cijfers laten zien dat slechts in 7 van de 14 landen de gemiddelde verandering significant van nul afwijkt (95% betrouwbaarheidsinterval). Tot die 7 landen behoren Griekenland en België, twee landen waarin, opmerkelijk genoeg, een trendmatige afname van het gemiddeld gemeten geluk heeft plaatsgevonden. De laatste kolom van de tabel plaatst de veranderingen in een tijdsperspectief. De jaarlijkse veranderingen zijn uitgedrukt in het aantal jaren dat het duurt voordat de score op de 0-10 geluksschaal met 1 punt is veranderd. Het blijkt dat hier in de meeste landen meer dan een gemiddeld mensenleven voor nodig is. Voor Nederland bedraagt die periode ongeveer 500 jaar. Als we rekening houden met de eerder geconstateerde niet-proportionele toename van geluk bij een groeiend inkomen, dan is die periode zelfs nog aanzienlijk langer.³³ De bewering dat in rijke landen het gemiddelde geluk *ceteris paribus* nauwelijks toeneemt, wordt hiermee overtuigend onderschreven.

Tabel 6.1 Trends gemiddelde veranderingen in nationaal geluk op 0-10 schaal^a		
Land	Gemiddelde jaarlijkse verandering 1973-2004 ^b	Absoluut aantal jaren benodigd voor een verandering met 1 punt
België	– 0,022	45
Denemarken	+ 0,016	63
Duitsland (West)	– 0,002	500
Frankrijk	+ 0,009	111
Griekenland	– 0,005	200
Groot Brittannië	+ 0,002	500
Ierland	+ 0,002	500
Italië	+ 0,031	32
Japan	– 0,001	1000
Luxemburg	+ 0,010	100
Nederland	+ 0,002	500
Portugal	– 0,009	111
Spanje	+ 0,015	66
Verenigde Staten	+ 0,011	91

^a De (bewerkte) data zijn ontleend aan de World Database of Happiness (TrendReport 2005-1d).

^b Voor Spanje en Portugal hebben de scores betrekking op de periode 1985-2004; voor Griekenland op de periode 1981-2004.

³² Zie Christie N. Scollon, Ed Diener, Shigehiro Oishi en Robert Biswas-Diener, Emotions Across Cultures and Methods, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, mei 2004, blz. 304-326.

³³ Ervan uitgaand dat de economie in een zelfde tempo blijft groeien.

Overigens heeft de Nederlandse gelukssocioloog Veenhoven bij deze resultaten een belangrijke kanttekening geplaatst. Niet alleen de verandering in het gemiddelde geluk is namelijk van belang, maar ook het aantal jaren waarin de mens gelukkig is. Dit aantal is de afgelopen decennia, gemiddeld gezien, wel aanzienlijk toegenomen. Wordt hiermee rekening gehouden, dan is de gelukstoename aanzienlijk groter.³⁴

6.1.3 Implicaties van geluksonderzoek

De stagnatie in de toename van het geaggregeerde geluk in de meeste rijke landen en de achterliggende oorzaken daarvan, hebben volgens een aantal prominente onderzoekers³⁵ belangrijke implicaties. Voorbeelden zijn:

1. Allereerst relativeren deze bevindingen volgens deze onderzoekers het belang van economische groei, zoals deze in de vorm van het BNP wordt gemeten. Economische groei leidt tot extra inkomen. En hoewel dat extra inkomen weliswaar initieel meer geluk geeft, ebt de toename, door gewinning, snel weer weg. Volgens psychologen die zich met geluksonderzoek bezighouden, keren mensen na verloop van tijd weer terug naar hun natuurlijke 'geluksniveau', hun zogeheten 'setpoint'-niveau.³⁶ De Mercedes nu draagt, na verloop van tijd, niet méér bij aan het geluk dan de lelijke eend 20 of 35 jaar geleden. In deze visie plaatst de mens zichzelf als het ware op een *hedonische tredmolen* door te streven naar telkens meer inkomen: hij levert een grote inspanning maar vooruitgang boekt hij nauwelijks.
2. Dat wil overigens niet zeggen dat er in het geheel geen toename van geluk plaats zou kunnen vinden. Op individueel niveau treedt regelmatig een toename op. Maar geluksonderzoekers zien daarbij het probleem dat zo'n toename dikwijls het karakter heeft van een *zero-sum game*: de winst van de één is het verlies van de ander. Dit negatieve verband hangt samen met de statusbewustheid van de mens. Uit onderzoek blijkt dat mensen zich bewust zijn van hun status en dat ze status belangrijk vinden.³⁷ Succes, dat gepaard gaat met een toename van individueel welbevinden, betekent veelal een stijging op de maatschappelijke statusladder. Maar zo'n stijging is per definitie relatief, ze gaat altijd ten koste van de relatieve positie van een ander.

³⁴ Zie Michael Hagerty en Ruut Veenhoven, *Wealth and Happiness Revisited-Growing National Income Does Go with Greater Happiness*, *Social Indicators Research* 64, 2003, blz. 1-27; Richard A. Easterlin, *Feeding the illusion of growth and happiness: A reply to Hagerty en Veenhoven*, *Social Indicators Research*, 74, 2005, blz. 429-443; en Ruut Veenhoven en Michael Hagerty, *Rising Happiness in Nations 1946-2004: A reply to Easterlin*, *Social Indicators Research*, 79, 2006, blz. 421-436.

³⁵ Zie behalve Layard, op. cit. bijvoorbeeld ook Daniel Kahneman et al., *Toward National Well-Being Accounts*, *The American Economic Review*, 2004, blz. 429-434; Ed Diener en Martin Seligman, *Beyond Money: Towards an Economy of Well-Being*, *PSPI Volume 5*, 2004, blz. 1-31; Robert Frank, 'Are Positional Externalities Different from Other Externalities?' www.bu.edu/econ/seminars/micro/pdfall03/Frank.pdf?; Robert Frank en Cass Sunstein, *Cost Benefit Analysis en Relative Position*, Working Paper 00-5, mei 2000, AEI-Brookings Joint Center, Washington; of 'Informing Policy Choices Using Economics of Happiness', *Brookings/University of Warwick Briefing*, 3 juni 2004, *Proceedings*, Washington.

³⁶ Zie David Myers en Ed Diener, *Who is Happy?*, *Psychological Science*, vol. 6, 1996, blz. 10-17; of David Lykken en Auke Tellegen, *Happiness is a Stochastic Phenomenon*, *Psychological Science*, vol. 7, 1996, blz. 186-189.

³⁷ Zie de verwijzingen in Layard, op. cit. in de hoofdstukken 4 en 10 en Clark, Andrew, *Happiness, Habits and High Rank: Comparisons in Economic and Social Life*, Working Paper 44, Paris School of Economics, mei 2007.

Degene die in relatieve zin daalt, ervaart dat als een afname van zijn geluk. En daarmee genereert degene met succes, in de woorden van de econoom, een *negatief extern effect* in de vorm van jaloezie en gevoelens van mislukking bij de ander. Negatieve externe effecten zijn, volgens de econoom, reden voor een heffing.³⁸ Pogingen om een hogere status te krijgen zouden daarom belast moeten worden. Ook in kosten-batenanalyses dient, als die redenering wordt geaccepteerd, met dit type negatieve externe effecten rekening te worden gehouden.

3. Als economische groei niet gelukkig maakt, moeten volgens geluksonderzoekers de accenten in het beleid worden verschoven. Maar in welke mate precies? Daarvoor zou allereerst de empirische kennis over gelukseffecten van beleid drastisch moeten worden vergroot. Als eerste praktische stap hiertoe zouden politici en beleidsmakers van betere informatie moeten worden voorzien over de effecten van beleid op geluk en welzijn. Dit zou kunnen door, naast cijfers over groei van het nationale inkomen, ook zogeheten 'nationale welzijnsrekeningen' op te stellen. Deze nationale welzijnsrekeningen beschrijven, naar analogie van de Nationale rekeningen, de ontwikkeling van het (geaggregeerde) geluk of welzijn.³⁹ Het zou ook kunnen door onderzoek te doen naar de relatie tussen geluk en door het beleid beïnvloedbare factoren, zoals onderwijs, baanzekerheid, etc.

6.1.4 Inkomen, welvaart en geluk

Wat betekenen de uitkomsten van de geluksmetingen voor de economische welvaartsanalyse? Soms bestaat de indruk dat welvaartsanalyses vooral de nadruk leggen op een vergroting van het inkomen, meestal samengevat in het BNP, en dat die nadruk op inkomen inherent zou zijn aan de economische theorie. Deze paragraaf laat eerst zien dat dit niet het geval is, de economische welvaartsanalyse omvat veel meer dan alleen inkomen. Vervolgens komt aan de orde waar het geluksonderzoek inzichten geeft die verschillen van de gebruikelijke welvaartsanalyse.

Inkomen en welvaart

Stel er wordt een beleidsinterventie voorgesteld. Er wordt bijvoorbeeld overwogen om te stimuleren dat mensen meer gaan participeren op de arbeidsmarkt. Hogere participatie vergroot op termijn het BNP en zou dus een aantrekkelijke maatregel zijn vanuit een analyse die zich alleen richt op het BNP. Een econoom die deze interventie analyseert, zal zich echter ook realiseren dat mensen waarde hechten aan vrije tijd. Hogere participatie heeft dan een prijs in termen van minder vrije tijd. Bovendien zal de econoom zich afvragen wat de kosten zijn van de beleidsmaatregelen die nodig zijn om de participatie te stimuleren. Alleen als de baten van de maatregel alle kosten overtreffen stijgt de welvaart. Impliciet is het advies dan om de interventie te doen plaatsvinden, al kunnen er altijd redenen zijn om toch iets anders te doen.

³⁸ Het negatieve externe effect is volgens de setpointtheorie overigens maar tijdelijk. Op het enigszins paradoxale karakter van de setpointtheorie wordt in paragraaf 6.1.5 ingegaan.

³⁹ Zie Diener en Seligman op. cit., Ed Diener en William Tov, *National Accounts of Well-Being*, in K. C. Land (Ed.), *Handbook of social indicators and quality-of-life research*, New York & London: Springer, te verschijnen in 2008.

De vraag waarop de econoom in een beleidsanalyse dus antwoord tracht te geven, luidt: leidt een dergelijke interventie tot een hogere maatschappelijke welvaart? Analyses van die vraag vinden standaard plaats binnen het raamwerk van de welvaartstheorie. Een dergelijke economische analyse vereist dat *alle* relevante welvaartsgevolgen in beschouwing worden genomen. Dus niet alleen de gevolgen die samenhangen met goederen en diensten die op de markt een prijs krijgen. Ook de welvaartseffecten die niet op de markt zijn geprijsd, zoals veranderingen in zaken als vrije tijd, landschappelijke kwaliteit, natuurschoon, lange-termijnbiodiversiteit, arbeidsvreugde, schoon water en dergelijke zijn in een welvaartstheoretische afweging van belang. Dit is precies wat in een goede maatschappelijke kosten-batenanalyse gebeurt.

Effecten op marktgoederen die geld opleveren (schaars zijn), vormen welvaartsbaten van een interventie en effecten op marktgoederen die geld kosten, vormen welvaartskosten. Het uitdrukken van niet-markteffecten vindt in beginsel op dezelfde wijze plaats. Probleem is dat de geldswaarde niet van de markt kan worden afgelezen. Soms kan dan op een indirecte manier een prijs worden vastgesteld. Bijvoorbeeld via het effect op de woningprijzen kan de waarde van een aantrekkelijke omgeving worden bepaald. En soms wordt geprobeerd via enquêtes de willingness-to-pay, de bereidheid om welvaart uit marktgoederen op te offeren ten gunste van het niet-marktgoed, te achterhalen. Maar soms is zelfs dit laatste niet op een betrouwbare manier mogelijk. Het welvaartseffect wordt dan niet in een geldbedrag uitgedrukt.

Aan de waardering van niet-marktgevolgen van een interventie zitten vele methodologische haken en ogen. Die haken en ogen doen echter niets af aan het principiële feit dat de welvaartstheorie *geen* verschil maakt in de behandeling van de markteffecten en de niet-markteffecten, zoals de effecten op milieu, gezondheid, veiligheid e.d. van een interventie. Economen hanteren daarmee een welvaartsbegrip dat veel meer is dan alleen het inkomen of het BNP.

Welvaart en geluk

Een welvaartsanalyse vertrekt van de premisse dat elk individu zijn of haar nut optimaliseert. Het nut geeft de voorkeuren van het individu weer, niet alleen voor goederen en diensten, maar ook voor vrije tijd, een schone leefomgeving, etc. Uit de analyse volgt dat de marktprijs van een goed, in beginsel,⁴⁰ een juiste afspiegeling is van de bijdrage die dat goed (in de marge) aan de maatschappelijke welvaart levert. De welvaartstheorie baseert zich daarmee (vooral) op de *revealed preferences*, de feitelijke gedragskeuzes van het individu om welvaartsveranderingen te meten. Als een individu situatie A verkiest boven situatie B dan zegt de econoom dat A hoger staat in de preferentieordening dan B. Preferenties zijn de basis van de welvaartstheorie. De preferenties worden daarbij niet direct gemeten, maar alleen uit het keuzegedrag afgeleid. Door

⁴⁰ Dat wil zeggen: gecorrigeerd voor externe effecten en dergelijke.

mensen te vragen naar hun welbevinden, is het volgens een aantal economen nu wel mogelijk die preferenties zelf direct te meten. In de welvaartstheorie wordt verder verondersteld, dat economische agenten *zelf het beste weten wat goed voor ze is* en dat ze dit op een rationele wijze in hun gedrag tot uitdrukking brengen.

Wat betekenen de uitkomsten van het geluksonderzoek voor de welvaartsanalyse? Een aantal economen pleit voor aanpassingen van de welvaartsanalyse. Layard noemt het bijvoorbeeld de grote uitdaging voor de welvaartstheorie om de empirische inzichten uit de moderne psychologie te combineren met de inzichten uit *revealed preferences* en tegelijkertijd het strakke kosten-batenkader te behouden.⁴¹ Een belangrijke uitkomst van het geluksonderzoek, die hierbij zou moeten worden geïncorporeerd is dat individuen niet alleen nut zouden ontleen aan de absolute omvang van hun goederenpakket, maar ook aan de verhouding daarvan ten opzichte van een referentiegroep of ten opzichte van het goederenpakket uit het verleden. Sommigen trachten deze benadering zelfs evolutionair te onderbouwen.⁴² Vaststellen van de omvang van deze mechanismen blijft echter een lastig empirisch vraagstuk.⁴³

De uitkomsten van het geluksonderzoek zijn ook te duiden als systematische beoordelingsfouten van mensen of gebrek aan zelfbeheersing bij hun economische keuzes. Mensen streven naar grotere auto's of een mooier huis, maar blijken uiteindelijk nauwelijks gelukkiger. Onder de veronderstelling dat het gemeten geluk gelijk is aan het nut waar individuen naar streven, zouden mensen dan dus keuzes maken waar ze achteraf weinig geluk aan ontleen, of zouden hun keuzes afhangen van de omstandigheden of gemoedstoestand waarin ze zich bevinden. Inderdaad valt op de veronderstelde rationaliteit van de burger die in het economische model zo centraal staat, wel het een en ander af te dingen. Consumenten en producenten gedragen zich dikwijls niet strikt rationeel. En volgens maatschappelijk breed gedeelde normen verliezen ze regelmatig het eigen welzijn uit het oog. Veel beleid dat de keuzemogelijkheden van het individu beperkt, en daarom paternalistisch mag worden genoemd, vindt hierin zijn rechtvaardiging.⁴⁴ Betekent dit nu dat gemeten geluk niet gelijk is aan nut, of dat de welvaartstheorie niet langer bruikbaar is? Of is eerder sprake van relatief beperkte verstoringen die zich altijd wel voor zullen doen? Of is ook hier integratie mogelijk? Dit blijven vooralsnog open vragen. De zich sterk ontwikkelende gedragseconomie (behavioural

⁴¹ R. Layard, Happiness and public policy: a challenge to the profession, *The Economic Journal*, vol. 116, 2006, blz. C24-C33.

⁴² Rayo en Becker gaan er van uit dat het individu alternatieven afweegt aan de hoeveelheid geluk die ze opleveren, maar moeite heeft om kleine verschillen tussen goederen af te wegen en beperkt is in de hoeveelheid alternatieven die hij of zij kan overzien. Ze laten dan zien dat gewoontevorming en vergelijking met referentiegroepen evolutionair voordelig zijn en dat geluk geneigd is terug te keren naar een langetermijngemiddelde. Zie L. Rayo en G.S. Becker, Evolutionary efficiency and happiness, *Journal of Political economy* 115, 2007, blz 302-337.

⁴³ Van Praag heeft samen met diverse co-auteurs de afgelopen decennia hierover een aanzienlijke hoeveelheid empirische studies gepubliceerd. Voor een overzicht zie B.M.S. van Praag en A. Ferrer-i-Carbonell, *Happiness quantified: a satisfaction calculus approach*, Oxford University Press, 2004.

⁴⁴ Voorbeelden zijn het verplichte pensioen, beperkingen op gokken en accijnzen op alcohol en tabak. Zie Sybren Cnossen, Alcohol taxation and regulation in the European Union, CPB Discussion Paper 76, 2006.

economics) zoekt naar alternatieve benaderingen. Indien dit nuttig zou blijken, is er echter nog een lange weg te gaan naar een volledig uitgewerkt alternatief voor de welvaartsanalyse.⁴⁵ Ook empirisch is nog veel onzeker over de omvang van de beoordelingsfouten.

De redenering dat referentiegroepen, gewoontevorming en beoordelingsfouten consequenties moeten hebben voor de welvaartstheorie, komt voort uit de veronderstelling dat geluk gelijk gesteld kan worden aan nut. Ook dit is echter niet onomstreden. Er zijn auteurs die stellen dat geluk niet het uiteindelijke doel is van menselijk streven en dat daarom de uitkomsten van geluksonderzoek weinig zeggen over nut. Volgens anderen is geluk slechts een component van het nut naast goederen en diensten, vrije tijd, gezondheid etc.⁴⁶ Een geluksgevoel hoeft dan niet noodzakelijkerwijze iets goeds te zijn als een ander belangrijk goed opgeofferd moet worden om dat geluk te verkrijgen. Hierdoor zijn ook andere verklaringen mogelijk voor de lagere groei van geluk in vergelijking met het inkomen, bijvoorbeeld dat determinanten van geluk relatief tijdsintensief zijn en tijd steeds schaarser wordt, waardoor de 'prijs' van geluk stijgt.

Deze paragraaf begon met de bewering dat, volgens critici, economische beleidsanalyses een te grote nadruk leggen op een vergroting van het inkomen of het BNP en dat dit een inherente eigenschap is van de economische theorie waarin keuzemogelijkheden, rationaliteit, en feitelijk gedrag domineren. Dat blijkt wel wat genuanceerder te liggen. De welvaartsanalyse omvat veel meer dan alleen het streven naar een zo hoog mogelijk BNP. Zij houdt ook rekening met allerlei niet-materiële zaken, zoals vrije tijd, milieu of gezondheid. Het is nog te vroeg om vast te stellen wat de gevolgen zijn van het geluksonderzoek (en het experimentele onderzoek naar economisch gedrag) voor de welvaartstheorie. Die gevolgen kunnen variëren van geen of bescheiden aanpassingen tot een fundamenteel andere specificatie van het gedrag van individuen. Het vergt nog heel wat theoretisch en empirisch onderzoek voordat deze gevolgen duidelijk zichtbaar zullen worden. Mede daarom is iedere uitkomst van een economische analyse nooit meer dan een bijdrage aan het debat en is het niet alleen democratisch maar, in beginsel, ook rationeel dat de politiek het laatste woord heeft.

6.1.5 De meting van geluk

Na de betekenis van het geluksonderzoek voor de economische theorie komt de empirische kant aan de orde. Hoe betrouwbaar zijn de metingen van geluk? Kunnen de uitkomsten van de metingen worden geaggregeerd zodat het gemiddelde geluk van een sociaal-economische groep of van de gehele bevolking kan worden berekend, zoals sommige geluksonderzoekers voorstellen (zie punt 3 van paragraaf 6.1.3)?

⁴⁵ Voor twee kritische essays zie D. Fudenberg (2006), Advancing beyond Advances in Behavioral Economics, *Journal of Economic Literature* XLIV, blz. 694–711 en W. Pesendorfer (2006), Behavioral economics comes of age: a review essay on Advances in Behavioral Economics, *Journal of Economic Literature* XLIV, blz. 713–721.

⁴⁶ Een voorbeeld is M. Kimball en R. Willis, Utility and Happiness, *mimeo*, University of Michigan, 30 oktober 2006.

Wat is geluk?

Het is niet eenvoudig om deze vraag in concrete termen te beantwoorden. Geluk of subjectief welzijn, heeft met plezier te maken. Maar geluk is meer. Plezier heeft vooral met korte-termijngeluk te maken, met een recente of momentane ervaring. In het geluksonderzoek ligt de nadruk veel meer op de lange-termijndimensie van het begrip, op de mate waarin sprake is van voldoening over het eigen leven. Diener maakt daarbij een onderscheid in voldoening over het leven in zijn algemeenheid enerzijds en de concrete gemoedstoestand (affect) anderzijds.⁴⁷

Natuurlijk bestaat er een sterk verband tussen beide. Andere onderzoekers hanteren een soortgelijke definitie. Ondanks de betrekkelijke vaagheid van de definitie, blijkt ze voldoende duidelijk om er in de praktijk van het onderzoek mee uit de voeten te kunnen.⁴⁸

Betrouwbaarheid van geluksmetingen

Geluksmetingen leggen het verband vast tussen een subjectief gevoel van welbevinden en een (kardinale) score op een geluksschaal. Mensen die zeggen gelukkig te zijn met hun leven en dus een hoge score op de geluksmeetlat laten zien, zijn ook in de ogen van anderen gelukkig.⁴⁹ Ze blijken minder last te hebben van depressies en minder suïcidaal te zijn. Hersenonderzoek toont bovendien aan dat geluksgevoelens en andere emoties samengaan met bepaalde hersenactiviteiten.⁵⁰ Voor Layard is dit grond voor de bewering dat de hersenwetenschappen 'het objectieve karakter van geluksgevoelens bevestigen'.⁵¹ Ook Kahneman en Krueger (op. cit. blz. 22) concluderen mede hierom dat geluksdata betrouwbaar genoeg zijn om uitkomsten van empirisch onderzoek serieus te nemen.⁵²

Toch bestaan er ook twijfels bij de betrouwbaarheid van de geluksmetingen. Degenen die meedoen aan geluksonderzoek verrichten *zelf* de meting, de onderzochte subjecten beantwoorden zelf de vraag naar hun geluksniveau. Een objectieve controle van het meetinstrument en van de 'vertaling' van hun geluksgevoel naar het meetinstrument, *kan* dus per definitie niet plaatsvinden. Iedere ondervraagde gebruikt als het ware zijn eigen geluksmeter. Niet nagegaan kan worden of iedere ondervraagde geluk wel op dezelfde manier beleeft en of de 'vertaling' naar de het meetinstrument wel op dezelfde manier plaatsvindt. Of, zeg, ongelukkig voor de een niet gelijk staat met een score 4, en voor de ander met een score 1 op een schaal van 1 - 10.

⁴⁷ Ed Diener, Subjective well-being, *Psychological Bulletin*, 1984.

⁴⁸ Vergelijk de vaagheid van het nutsbegrip in de economie.

⁴⁹ Lepper, H.S., Use of Other-Reports to Validate Subjective Well-Being Measures, *Social Indicators Research*, juli 1998, blz. 367-379.

⁵⁰ Richard J. Davidson, Toward a Biology of Personality and Emotion, *Annals New York Academy of Science*, 2001, blz. 191-207.

⁵¹ R. Layard, *Waarom zijn we niet gelukkig?*, uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen, 2004, blz.29.

⁵² Daniel Khaneman en Alan B. Krueger, Developments in the Measurement of Subjective Well-Being, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 20, 2006, blz. 3-24.

Er zijn aanwijzingen dat de gebruikte schalen niet dezelfde zijn.⁵³ De vraag is hoe ernstig dat is. Het is vooral problematisch bij de vergelijking van geluksniveaus tussen groepen of tussen landen. Want als niet iedereen dezelfde schaal gebruikt dan mag een geluksscore 3 niet zomaar worden opgeteld bij een geluksscore 6 om een gemiddelde geluksscore 4,5 als uitkomst te krijgen. Bovendien meet het onderzoek dan mogelijk niet de verschillen in geluk maar verschillen in gehanteerde schalen. Soms heeft dit met culturele achtergronden te maken, zoals de gemeten verschillen in geluksbeleving tussen, bijvoorbeeld, Aziaten en Zuid-Amerikanen.⁵⁴

De gehanteerde schalen kunnen ook verstorend werken op de vergelijking van de toename van geluk en van inkomen. De schaal waarop inkomen wordt gemeten is namelijk onbegrensd, terwijl de schalen voor gelukswaardering begrensd zijn (zie de assen van figuur 6.1). Stel dat meer inkomen tot meer geluk leidt en geluk wordt gemeten op een schaal van 1 - 10. Dan zou op den duur iedereen boven in die schaal terecht komen.⁵⁵ Daardoor moet geluk wel afvlakken bij stijgend inkomen. Dit meetprobleem maakt het lastig om goed vast te stellen in hoeverre er in de praktijk sprake is van afvlakkend nut.

Verschillen in schalen voor gelukswaardering zijn minder verstorend bij de analyse van allerlei determinanten van geluk. Wanneer een individu aangeeft wat het verschil in geluk is tussen werkend en werkloos, dan is daaruit af te meten in hoeverre het hebben van een baan zijn of haar geluk beïnvloedt. Dat het individu daarbij een persoonlijke gelukswaardering en dus een persoonlijke afweging hanteert, is geen probleem, sterker nog, het gaat juist om die afweging. Dat is vergelijkbaar met de nutsvergelijking in de welvaartsanalyse, die alleen niet op de rapportage van subjectief welzijn maar op *revealed preference* is gebaseerd.

Een andere complicerende factor bij de meting van geluk is dat onderzoek laat zien, dat mensen een selectief geheugen hebben als het om (on-)geluksbelevingen gaat. Mensen blijken geneigd van veel gebeurtenissen alleen de afloop te onthouden, en niet de gebeurtenis in haar geheel. Mensen blijken maar moeilijk in staat zich 'voldoende bewust' te blijven van goede en slechte ervaringen uit het verleden. Ze weten als het ware niet meer of 'de winter van twee jaar geleden koud, erg koud of betrekkelijk zacht was'. Ze beschikken niet over een 'happiness bank' waarin al hun ervaringen in termen van geluk en ongeluk met grote precisie worden bijgehouden. Dit relateert de antwoorden op de gestelde vragen over de waardering van hun leven in termen van geluk.⁵⁶ Ook Kahneman et al. benadrukken dat mensen zich vooral hoogte- en dieptepunten

⁵³ Het feit dat volgens figuur 1 de gemiddelde geluksscores van Mexico en Columbia boven die van de Verenigde Staten liggen, is, gezien de enorme migratiedruk vanuit deze landen op de Verenigde Staten, zo'n aanwijzing.

⁵⁴ Zie Diener, 'Are Scandinavians Happier than Asians?', *Issues in Comparing Nations on Subjective Well-Being*, Universiteit van Illinois.

⁵⁵ Wilkinson, Will, *In pursuit of happiness research, Is it reliable?, What does it imply for policy?*, Cato Policy Analysis, april 2007.

⁵⁶ Wilkinson, op. cit.; of Wilson, T.D., J. Mayers en D.T. Gilbert, *How happy was I, anyway?*, *A Retrospective Impact Bias*, *Social Cognition*, volume 21, december 2003, blz 421-445.

herinneren en dat daarmee de ‘standaard geluksmeting’ onbetrouwbaar is.⁵⁷ Als oplossing stellen zij voor om mensen een soort dagboekje bij te laten houden waarin ze hun belangrijkste activiteiten weergeven, inclusief de tijdsduur ervan, en er de scores op welbevinden bij te vermelden. Voordeel hiervan is dat de recente (on-)geluksbelevingen vastgelegd worden voordat ze zijn vervaagd of anderszins door het geheugen vervormd.

Deze en andere problemen zijn enerzijds voor sommige onderzoekers aanleiding om zeer kritische kanttekeningen bij de bruikbaarheid van geluksonderzoek te plaatsen. Kling spreekt bijvoorbeeld van *measurement without measurement*.⁵⁸ Anderzijds is er toch wel sprake van opvallende consistentie in de uitkomsten van jarenlange metingen. Ook figuur 6.1 en tabel 6.1 suggereren die consistentie. Geluksonderzoekers hanteren daarbij de hypothese dat mensen in staat zijn redelijk nauwkeurig (consistent) op een schaal die loopt van 1-10 weer te geven hoe gelukkig ze zijn; en dat individuen daarbij een min of meer vergelijkbare schaal hanteren. De geconstateerde meetproblemen impliceren wel dat voorzichtig met de uitkomsten van geluksmetingen moet worden omgegaan.

6.1.6 Geluk en beleid

Volgens Bentham is de beste maatschappij die waarin zoveel mogelijk geluk bestaat voor zoveel mogelijk mensen. Dus is het beste overheidsbeleid het beleid dat het grootste geluk oplevert.⁵⁹ Een keuze voor ‘geluk’ als doelstelling van overheidsbeleid is voor sommigen aantrekkelijk, anderen zien bezwaren. Ook los van dergelijke vragen levert het empirische geluksonderzoek een aantal interessante inzichten op voor beleid, die uitnodigen om verder over door te denken.

Geluksonderzoek zou het belang van economische groei als doelstelling van beleid relativeren. Voor zover dit te maken zou hebben met de, in de ogen van sommigen, te eenzijdige gerichtheid van het beleid op economische groei, is tot op zekere hoogte sprake van een misverstand. In de beleidsprogramma’s van uiteenlopende kabinetten blijken de ambities vooral te liggen op zaken als gezondheidszorg, infrastructuur, criminaliteit, milieu, onderwijs, vergrijzing en dergelijke. De huidige beleidsanalyses op basis van de welvaartstheorie houden ook met veel meer factoren rekening dan alleen met inkomen.

Het geluksonderzoek benadrukt dat mensen gevoelig zijn voor status. Het welbevinden lijkt niet alleen af te hangen van het absolute niveau van hun materiële welstand, maar ook van hun plaats in de inkomensverdeling. Een interessante vraag in dit verband is of het negatieve externe effect dat van een materiële vooruitgang van individu A uitgaat op het welbevinden van zijn

⁵⁷ Kahneman et al. op. cit.

⁵⁸ ‘I call happiness research “measurement without measurement,” because the researchers are not really measuring anything’, http://econlog.econlib.org/archives/2006/02/measurement_wit.html.

⁵⁹ Zie R. Layard, op. cit. blz. 14.

collega B, een grond zou kunnen zijn voor een progressieve belasting. Voor sommigen is jaloezie een onaanvaardbare ethische grondslag om een belastingsysteem op te baseren. Los daarvan bestaan er meer praktische bezwaren. Tegenover het negatieve externe effect van succes staan positieve spill-overs, bijvoorbeeld de voorbeeldfunctie die van succes uit kan gaan, en prikkels die mensen aanzetten tot prestaties die bijdragen aan hun gevoel van welbevinden. Daarnaast is het de vraag waarom andere vormen van status dan inkomen niet ook belast zouden moeten worden. Moeten atleten die veel trainen belast worden omdat hun succes 'ten koste' gaat van het succes van degene die minder traint? Ook hier is het nog een lange weg om statusoverwegingen mee te betrekken in de analyse van optimale belastingtarieven. Wel laat onderzoek zien dat mensen status kunnen ontleen aan een veelheid van goederen en maatschappelijke posities, variërend van bepaalde kleding of sierraden tot de functie in een vereniging of de rol in een referentiegroep. De consequenties daarvan voor het beleid zijn niet direct duidelijk, behalve dat het pleit voor ruimte voor differentiatie om veel mogelijkheden te hebben waar statusoverwegingen tot hun recht kunnen komen.

De eerder genoemde 'setpoint'-theorie als verklaring voor niet of weinig stijgend geluk in de loop van de tijd, stelt het beleid voor een serieus probleem. Volgens deze theorie die mede gebaseerd is op een uitgebreid tweelingenonderzoek, hebben mensen een min of meer stabiel geluksevenwichtspunt dat genetisch is bepaald.⁶⁰ Dit setpointniveau is verantwoordelijk voor tussen de 50% en 90% van het gelukservaren.⁶¹ Een sterke interpretatie van de setpointtheorie (90%) betekent dat de overheid op bijna al haar beleidsterreinen weinig aan het geluk van burgers kan doen. Pogingen hiertoe zijn gedoemd tot mislukken omdat het geluk na verloop van tijd weer terugkeert naar het setpointniveau. Een mildere interpretatie (50%) betekent dat de ambities hoe dan ook bescheiden moeten zijn. Overigens zijn er door sommige onderzoekers de laatste jaren vraagtekens gezet bij de 'sterke' interpretatie van de setpointtheorie.⁶² Volgens hen is een toename van langdurig geluk, een verandering dus van het setpointniveau, wel degelijk mogelijk. Volgens Sheldon en Lyubomirsky heeft een verandering van omstandigheden daarbij opmerkelijk genoeg aanzienlijk minder effect dan een verandering in activiteiten.⁶³ Overheidsbeleid heeft vooral invloed op de omstandigheden. Deze bevinding duidt er dan op dat de mogelijkheden van de overheid om het geluk van de burgers positief te beïnvloeden, niet heel groot zijn.

⁶⁰ Zie David Lykken en Auke Tellingen, 'Happiness is a Stochastic Phenomenon', *Psychological Science*, Volume 7, no. 3, 1996.

⁶¹ Zie David Lykken interview in 'Mean Genes', Boston Globe, 11 oktober 2000.

⁶² Zie Ed Diener, Richard Lucas en Christie Scollon, 'Beyond the Hedonic Treadmill', *American Psychologist*, mei-juni 2006, blz. 305-314.

⁶³ Kennon Sheldon en Sonja Lyubomirsky, 'Achieving Sustainable Gains In Happiness: Change Your Actions, Not Your Circumstances', *Journal of Happiness Studies*, 2006, blz. 55-86.

Dit betekent niet dat beleid geen enkel structureel effect heeft op geluk. Uit geluksmetingen komt bijvoorbeeld naar voren dat verlies van een kind of partner de achterblijvers evident en structureel ongelukkig maakt. Effectieve maatregelen om de kans hierop te verkleinen, bijvoorbeeld in het verkeer, dragen dus bij aan een structurele vergroting van het geluk of het welzijn.⁶⁴ Serieuze psychiatrische aandoeningen veroorzaken eveneens veel structureel ongeluk. Preventie en een goede behandeling dragen ook hier bij aan het individuele (en geaggregeerde) welbevinden. Ook corruptie en gebrek aan wetshandhaving blijken negatief gecorreleerd met geluk.⁶⁵ Dergelijke metingen zijn dus van belang voor de waardering van beleid in de context van maatschappelijke kosten-batenanalyses.

Bedenkingen bestaan bij het hanteren van geluk als overkoepelende doelstelling van beleid. Het nationale geluk is, zoals hierboven duidelijk werd, een aggregaat van scores over burgers. Aggregeren kan gepaard gaan met serieuze meetproblemen. Het lijkt daarom effectiever om de aandacht vanuit het beleid te richten op de determinanten van geluk, zoals de kwaliteit van de leefomgeving, gezondheidszorg, onderwijs, veiligheid en dergelijke. Ofwel op de achterliggende meer concrete fenomenen waarvan onderzoek heeft aangetoond dat er een positief (causaal) verband bestaat met het geluksniveau. Causaliteit is daarbij een probleem apart. Weliswaar kunnen correlaties gemeten worden, zoals tussen inkomen en geluk, maar daarmee is de causaliteit nog niet begrepen. Dus, als geconcludeerd wordt dat ‘meer inkomen nauwelijks gelukkiger maakt’, zij daarmee nog niet gezegd dat een stagnatie of een daling van het inkomen *wel* gelukkiger maakt of de geluksscore stabiel houdt.

Daarbij wordt beleid dat rekening houdt met geluk, geconfronteerd met dezelfde afruilen als waar welvaartsanalyses dikwijls op stuiten. Veel determinanten van geluk hangen op een ingewikkelde manier met elkaar samen. Er is sprake van *trade-offs*, bijvoorbeeld, tussen minder werken en meer inkomen; of tussen marktgoederen als grotere woningen met grote tuinen, en een ‘goed’ dat op de markt veelal geen prijs krijgt, zoals een groter natuurterrein.

Bij die complexe afruilen speelt ook een afruil tussen (gemiddeld) geluk en persoonlijke waarden. Indien de determinanten van geluk explicieter worden beschouwd kan dit de overheid in domeinen brengen die sommige mensen liever voor zichzelf houden of die anderszins strijdig zijn met individuele waarden. Werkloosheid wordt bijvoorbeeld als minder erg ervaren indien in de omgeving veel werkloosheid voorkomt. Betekent dit dat werkgelegenheidsbeleid zich primair moet richten op de regio’s waarin de werkloosheid laag ligt omdat daar het gelukseffect het grootst is? Goede sociale voorzieningen blijken nauwelijks bij te dragen aan het geluk.⁶⁶ Is

⁶⁴ De ‘waarde’ die een mens impliciet aan zijn leven geeft, zoals economen die aflezen uit het risicogedrag, is dan mogelijk een onderschatting van het geluksverlies.

⁶⁵ Zie Diener en Seligman, op. cit. blz. 1-32 voor resultaten op andere terreinen.

⁶⁶ Veenhoven, R. ‘Well-being in the welfare state: Level not higher, distribution not more equitable’, *Journal of Comparative Policy Analysis*, blz. 91-125.

dit een reden om de sociale voorzieningen te verminderen? Dit zijn natuurlijk slechts retorische vragen. Maar ze maken duidelijk dat hier complexe afwegingen kunnen liggen.

Een punt dat dichterbij ligt bij de filosofie dan bij de beleidseconomie, betreft de vraag of iedere vorm van geluk gelijk van waarde is. Bentham en zijn student John Stuart Mill verschilden hier al over van mening. Voor de eerste was eenvoudig plezier van even grote waarde als het genot dat uit de 'hogere cultuur' kon worden gehaald. Mill dacht hier anders over. 'Het is beter een ongelukkig mens te zijn dan een gelukkig varken' aldus Mill.⁶⁷ Stel er wordt een soort super Prozac-pil uitgevonden. De pil brengt mensen in een continue staat van geluk en heeft verder geen negatieve bijwerkingen. Moet zo'n pil dan worden gepropageerd? Niet iedereen zal die vraag met ja beantwoorden. De ervaringen van inspanning en tegenslag zijn daarvoor, voor velen, te waardevol. Ze kunnen niet los worden gezien van het gevoel een rijk en volledig leven te hebben geleid.

'Geld maakt niet gelukkig' zo luidt een oude volkswijsheid. Volgens geluksonderzoek neemt het geluk van een mens, voorbij een zeker minimumniveau, bij een toename van zijn inkomen inderdaad niet zo heel veel meer toe. Op de vraag wat dit voor het economisch beleid betekent, kan, zo is getracht in bovenstaande paragrafen duidelijk te maken, nauwelijks een antwoord worden gegeven. Het antwoord hangt onder andere af van de mate waarin de burger zelf verstandige keuzes kan maken. Maar zelfs als objectief kan worden vastgesteld dat de burger dikwijls de foute 'geluksbeslissingen' neemt,⁶⁸ dan nog is het niet vanzelfsprekend hoe de overheid geluk als norm in de beoordeling van beleid moet gaan hanteren. De vraag of, en in welke mate, de staat de burger van de 'hedonische tredmolen' af moet halen, blijft daarmee open. De wetenschappelijke discussie over de theoretische implicaties en de empirische relevantie van het geluksonderzoek, mede in het licht van allerlei meetproblemen, is nog lang niet uitgewoed.⁶⁹ Die discussie is fascinerend en relevant genoeg om goed te blijven volgen.

⁶⁷ Toen de Amerikaanse psycholoog Steven Pinker die keuze aan zijn studenten voorlegde, bleken, opmerkelijk genoeg, veel studenten een voorkeur te hebben voor het leven van een 'gelukkig varken.' (zie Steven Pinker, Martin Seligman, en Rober Wright, 'Debating Human Happiness' in Slate, 18 oktober 2002.

⁶⁸ En zoals Daniel Gilbert in zijn boek 'Stuiter op Geluk' overtuigend aantoont, doet hij dat bijna per definitie.

⁶⁹ Dat heeft onder andere te maken met het weinig systematische karakter van veel geluksonderzoek, zie Ed Diener en Martin Seligman, 'Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being', in: *Psychological Science in the Public Interest*, volume 5, 2004, blz. 3-4.